

У зв'язку з цим, проблема збереження природного середовища, невиснажливого використання природних ресурсів, охорони генетичного, видового, біологічного і ландшафтного різноманіття як основи забезпечення збалансованого (сталого) розвитку набула винятково важливого значення. Без її вирішення неможливий подальший розвиток суспільства, забезпечення здоров'я людей, збереження історичної і культурної спадщини.

Література:

1. Адаменко О.М. Приходько М.М. Регіональна екологія і природні ресурси. – Івано-Франківськ, 2000. – 278 с.
2. Волошин І.М. Ландшафтно – екологічні основи моніторингу. – Львів, 1998. – 356 с.
3. П'ятківський І.О. Сучасний стан мережі природно-заповідного фонду перспективи розвитку в Тернопільській області. // Матеріали українсько-польської конференції. – Гримайлів, 2002. – 115 с.
4. Царик Л.П. Ландшафтно-екологічна оптимізація регіональних геосистем обласного рівня. //Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. – Тернопіль. – №1. – 2003.

Summary:

The author examines main aspects of development and improvement of Ternopil region protected fund. It is revealed the objective and basic principles of ecological system formation in the context of stable development.

УДК: 911.3:330.115 (47+57)

Дарія КРУК, Степан СТОЙКО

ЕТНІЧНІ ГРУПИ КАРПАТ І РОЛЬ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ У ЗБЕРЕЖЕННІ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ГУЦУЛЬСЬКОГО КРАЮ

Історія цивілізації свідчить, що розвиток суспільства був завжди залежним від навколишнього географічного середовища, з яким людина була постійно взаємозв'язана. Із багатой натуральної скарбниці природи вона черпала потрібні для існування біологічні і матеріальні ресурси, а різноманітний світ живої і неживої природи впливав на формування її духовного і культурного життя. Спостереження за природними явищами і процесами у навколишній природі допомагали розвитку пізнавальної сфери людини. Під впливом видового багатства рослинного і тваринного світу, ландшафтного різноманіття та природної гармонії розвивалася її емоційна сфера. Завдяки їй розширювалася духовна сфера людини, що сприяло розвитку мистецтва і культури. Спостереження за складними процесами у живій і неживій природі збагачували людину знаннями, стимулювали логічне мислення, а згодом розвиток наукових і технічних знань. Тому географічне середовище слід розглядати не лише як життєве середовище у есцитичному аспекті, але і в історико-культурному та етнографічному контекстах як природне оточення, в якому відбувається розвиток суспільства, формуються його культурна сфера, характерні особливості та ментальність різних етнічних груп. У літературі радянського періоду цим питанням з ідеологічних причин не приділялося належної уваги. Наукові праці відомого етнолога Л. Гумільова [1, 2], присвячені впливу географічного середовища на етногенез, спеціально замовчувалися і були опубліковані лише після політичних змін у суспільстві. Згаданий вчений у своїх працях розглядає глобальну концепцію розвитку етнічного вигляду планети голістично, тим самим трактуючи, що етноси є соціально-історичною складовою частиною біосфери Землі. Отже етноси являються не тільки соціальне, але і ландшафтно-географічне, вони формуються в різних ландшафтно-географічних зонах, які позначаються не тільки на їх матеріальній сфері, але й

на ментальності. На підставі історичного аналізу взаємодії суспільства і природи Л. Гумільов [1] відзначав, що вплив суспільного розвитку на становлення етносів має екзогенний характер і може здійснюватися при умові впливу історії як політичної, так і культурної. Виходячи з цього, етногенез слід розглядати з позицій історичних, соціальних і природничих наук.

Оскільки історичний процес етногенезу відбувається в тих чи інших географічних умовах, то виникає питання про роль ландшафту, як фактору, який забезпечує економічні можливості для природно сформованих людських соціумів – етносів. Л. Гумільов констатує, що “етнос – специфічна форма існування виду *Homo sapiens*, а етногенез – локальний варіант внутривидового формоутворення, який визначається співвідношенням історичного і економічного (ландшафтного) факторів” [1].

Залежність людства від довкілля, тобто від географічного середовища у природоохоронній літературі з'ясована недостатньо. Але однозначним є твердження, що господарська діяльність етносу, який заселяє певну територію, тісно пов'язана з ландшафтами і екологічними умовами (кліматичними, ґрунтовими, водними) довкілля. Активна господарська діяльність проявляється у двох напрямках: пристосуванням людини до ландшафту і адаптацією ландшафту до наслідків її діяльності.

Під впливом етнологічних робіт Л. Гумільова соціологи формують нову галузь екології – етнічну екологію [10, 4]. В історичному розвитку суспільства, як впливає з досліджень вченого, важливе значення на етногенетичні процеси має географічне середовище, з яким людина була постійно зв'язана економічно, екологічно і психологічно. Відмітимо, що в системі географічних наук вже сформована етнічна географія (етногеографія), яка займається процесом етногенезу під впливом географічного середовища.

Етногенетичні засади Л. Гумільова мають важливе значення для оцінки в історичному плані впливу гірських ландшафтів на формування в Карпатах етнічних груп лемків, бойків, гуцулів.

У сучасний техногенний етап розвитку біосфери, як планетарної соціоекосистеми, коли антропогенний вплив охопив усі взаємозв'язані блоки біосфери – літосферу, гідросферу, атмосферу, педосферу, біотосферу, соціосферу, важливим завданням етногеографії є створення гармонізації стосунків суспільства і природи із врахуванням потреб наступних поколінь у природних ресурсах. Ця проблема особливо актуальна для гірських регіонів, ландшафти яких надзвичайно вразливі до небажаних антропогенних трансформацій, а процес відтворення їх екологічного балансу складний і довготривалий. Необхідно зберегти географічне середовище згаданих етнічних груп, що протягом історичного періоду сформувалися в Карпатах і зв'язані із природними ландшафтами екологічно і економічно.

Географії етнічних груп лемків, бойків і гуцулів та дослідженню їх духовної і матеріальної культури присвячено ряд публікацій (Кубійович, 1962; Рябій-Карпінська, 1965; Сіреджук, 1999; Лемківщина, 1999; Історія Гуцульщини, т.4,1999, т.5,2000; Сливка, 2002 та ін.). Всі згадані групи зв'язані з гірськими ландшафтами, які мали вагомий екологічний, економічний і психологічний вплив на етногенез горян та їх своєрідну ментальність. Такому впливу сприяло ряд причин. З одного боку, це до деякої міри, географічна ізоляваність та різноманітність гірських ландшафтів, до яких легко пристосувалися горяни. А з другого, це специфіка кліматичних умов у гірських ландшафтах та труднощі різних форм природокористування, до яких не могли адаптуватися долиняни. За змістом етнічна ментальність проявляється у різних формах: характерній особливості світосприйняття та збереження традицій, розумінні значення для людини природних ресурсів, типах характеру особин і формах взаємовідносин між ними, ставленні до праці та організації побуту тощо. Збереження ментальності кожного етносу є важливим тому, що вона є нецукорно цінною для розгляду етногенезу як процесу, що дає можливість кожному представникові етнічних груп збагачуватися наслідками творіння соціума, яке здійснювалося впродовж багатьох тисячоліть за різноманітних природних умов [10]. Етнічна ментальність є своєрідною

духовною суттю етносу, що є несвідомим і зовнішнім проявом виробничих зв'язків, які втілені у звичаєво-традиційній сфері виробництва й зазнають змін своїх форм під пресингом цивілізації.

Етнічна група лемків проживає у західній частині Бескид у верхів'ї річки Уж у Закарпатті, на Пряшівщині (Словаччина), у верхів'ї Сяну в Польщі (Лемківщина). Вона зв'язана економічно і екологічно із передгірськими та гірськими ландшафтами Бескид, де переважають букові і ялицево-букові ліси. Цей регіон характеризується лагідним кліматом та сприятливими екологічними умовами для рільництва, садівництва, тваринництва, лісового господарства, що наклало певний відбиток на етнографічну особливість лемків. Професор В. Кубійович, який жив на Лемківщині, відзначає, що лемки характеризуються прив'язаністю до рідних Бескидських гір, своєрідним консерватизмом і способом життя і тому зберегли свою самобутність та не піддалися асиміляції. Про деякі риси ментальності лемків проф. М. Тиводар [16] зазначає, що вони мають жорсткий погляд, повільну ходу, самолюбиві, не дуже послужливі, працьовиті.

Бойки живуть у східній частині Бескид та частково в Горганах, де характерним є поміркований, прохолодний клімат. У передгір'ї тут поширені окультурені сільськогосподарські ландшафти, а в гірських районах переважають букові, буково-ялицеві та буково-ялицево-смерекові ліси. Основні населені пункти розташовані у долинах гірських річок Мізунка, Сукіль, Стрий, Опір, Дністер (верхів'я) у Прикарпатті та у верхів'ї басейну Латориці у Закарпатті. Цей субетнос відзначається за рисами ментальності доброзичливістю, надійністю, послужливістю, скромністю, демократичністю, занальністю і схильністю до бійок, здатністю до всілякої ручної роботи, працьовитістю (але не перетруджуються) [16].

Гуцульський край охоплює східну, найвищу і найхолоднішу частину Українських Карпат (Горгани, Черногора, Гринявсько-Чивчинські гори, Свидовецький масив, Марамороський кристалічний масив, або Гуцульські Альпи). Населені пункти розташовані в долинах річок Тиса (Чорна і Біла), Прут, Білий і Чорний Черемош, Лімниця Наддвірнянська та Бистрицька. У прикордонній зоні Румунії українські гуцульські села розташовані в долині річки Вішеу у Марамороських горах, у Марамороському Сігеті та його околицях [8]. Клімат у Гуцульському краї змінюється від помірного у передгір'ї до прохолодного і холодного у високогір'ї. Тому тут домінуючими є буково-ялицево-смерекові та смерекові ліси, а у високогір'ї поширені полоницькі угіддя, які мають вагомє значення для тваринництва, зокрема вівчарства. Своєрідна природа цього регіону наклала певний відбиток і на етнографічні риси субетносу. Гуцули – "аристократи гір", активні, заповзятливі, настирливі, працьовиті, невибагливі, люблять свій край і свою рідню, сміливі, не бояться небезпеки, індивідуалісти, довірливі [16].

Гуцульський край відзначається унікальними у науково-природничому та біогеографічному відношенні природними і слабоокультуреними екосистемами. З метою їх збереження продовж останих десятиліть створена широка мережа заповідних об'єктів. До територіально найбільших належать: Карпатський біосферний заповідник (57880 га) в Закарпатті, який включений у міжнародну мережу біосферних резерватів Світу; природний заповідник "Горгани" (5344 га); національні природні парки – Карпатський (50303 га), Вижницький (7928 га) та "Гуцульщина" (32271 га) у Івано-Франківській області. Розроблено проект створення у прикордонній зоні Закарпаття та Румунії міжнародного біосферного заповідника (резервата) "Марамороські гори" на площі коло 80 тис. га [14].

У заповідній справі обґрунтована зараз нова парадигма поліфункціонального значення заповідних територій. Отже, природно-заповідний фонд повинен виконувати не лише функцію збереження різноманітності природних і окультурених екосистем та підтримання сталого їх розвитку, але також сприяти збереженню етнографічної й історико-культурної спадщини. Такі завдання особливо важливі для Гуцульського краю, що відзначається етнографічною оригінальністю та унікальними історико-культурними пам'ятками.

Характерний для нашої доби процес урбанізації з уніфікованою архітектурною

інфраструктурою, а також монокультурний напрям і сільському та лісовому господарствах став причиною денатуралізації природного середовища та формування монотонних окультурених ландшафтів. Отже, існує загроза впливу монотонного географічного середовища на процес етногенезу, що проходив у минулому в різноманітних природно-географічних умовах, у яких формувалася матеріальна і духовна культура різних етнічних груп. Тому перед територіально значними об'єктами природно-заповідного фонду стоять завдання зберегти географічну різноманітність природних і окультурених ландшафтів, щоби таким чином сприяти не лише охороні біологічної різноманітності, але й підтриманню етнографічних витоків горян, які обумовлені природним і окультуреним середовищем. Такі завдання особливо важливі в Гуцульському краї, де проживає найбільш чисельна та виразна у етнографічному відношенні етнічна група. Гуцули відзначаються своєрідними етнічними традиціями (релігійні та побутові обряди, пісенний фольклор, хореографія, народна медицина, стиль гуцульського одягу, гуцульський говір), які мають *ендемичний характер*, оскільки в других регіонах Карпат ці традиції проявляються в інших формах. Завдання заповідних територій полягають у збереженні і підтриманні згаданих етнічних традицій.

Природно-географічне середовище вплинуло також на архітектурну творчість Гуцульщини, про що свідчать чисельні пам'ятки сакральної архітектури, зокрема хрещаті дерев'яні церкви. Архітектори встановили, що існують зв'язки між гуцульськими хрещатими церквами та давньоруським зодчеством [15]. На території національних парків і заповідників Гуцульщини охороняються дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури в селі Ясіня – церква в місцевості Плитовате (1780 р.); Струківська церква (1824 р.), в Косові (1895), Дорі (17 століття), Ділятині (1620-1930 рр.) та в інших місцях. Не менш важливе значення має житлова забудова гуцулів, яка утворює складний культурно-побутовий комплекс, що тісно пов'язаний з різними аспектами їх побуту. Він формується під впливом постійно діючих чинників (географічні умови, господарський уклад, тривалі соціальні відносини), що зумовило формування певних архітектурних традицій. Гуцульщина – це край лісовий. Тому деревина відігравала тут важливу роль у формуванні характерних рис народної архітектури [3]. Гуцули традиційно займалися лісовим господарством, експлуатацією лісу, лісосплавом та переробкою деревини. Потрібно передавати майбутнім поколінням досвід гуцулів щодо вирощування лісів, їх охорони та догляду за ними.

Під впливом природного оточення на Гуцульщині розвинені різні види народних промислів – різьба по дереві, килимарство, ткацтво, художні вишивки, писанкарство, гончарство, боднарство, виготовлення прикрас із шкіри, міді, заліза. Гуцульські писанки відомі на всіх континентах. Найбільш відомими осередками народних промислів є гуцульські села Косів, Вижниця, Кути, Яблунів, Ясіня, Рахів, Великий Бичків. Назріло питання створити державний гуцульський музей. Дирекціям національних парків та заповідників слід сприяти розквіту народних промислів.

Гуцули – типовий гірський субетнос, який історично адаптувався до суворих гірських ландшафтів. Рільництво, садівництво, городництво мають тут обмежене поширення. Основним заняттям сільського населення є скотарство, зокрема вівчарство на полонинах. Необхідно підтримувати традиційні форми полонинського господарства та виробів молочних продуктів.

Під час Першої та Другої світової війни територія Гуцульщини була ареною різних військових подій, пам'ятні місця яких необхідно оберігати. Для нашого народу завжди священними залишаються місця боїв УПА за незалежність України, які необхідно виявляти, належним чином оформити та оберігати як історичні меморіальні пам'ятки. Відвідування цих місць героїчної слави та вшанування пам'яті полеглих героїв матиме важливе патріотично-виховне значення.

Завдяки мальовничим гірським ландшафтам й етнографічній оригінальності Гуцульщина привабливий край для рекреації та гірського туризму, в т.ч. і закордонного. Розвиток цієї інфраструктури матиме і вагоме економічне значення.

З'ясовуючи взаємодію етнічних груп із географічним середовищем слід завжди розглядати стосунки людини і природи у двохсторонньому аспекті. Адже не лише природне середовище впливає на формування етнічних груп та їх етнографічну самобутність, але й етнічні групи впливають на це середовище. Тому завдання етнічної географії полягають у гармонізації багатогранних взаємовідносин етнічних груп і природи. Пам'ятаймо, що рідна природа входить у поняття Батьківщини. Збереження та примноження природних ресурсів – це запорука добробуту для нас і наступних поколінь.

Література:

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – М.: Институт ДИ-ДИК, 1990. – 640 с.
2. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. – М.: Экопрос, 1993. – 544 с.
3. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис. – Львів, Логос, 2000. – 135 с.
4. Зан М.П. Місце етноекотології в системі сучасних екологічних знань // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. №11, Серія Біологія. – 2002. – С.104-108.
5. Історія Гуцульщини / під ред. М.Домашевського та Н.Біблюка. Т.4. – Львів, Логос, 1999. – 575 с.
6. Історія Гуцульщини / під ред. М.Домашевського та Н.Біблюка. Т.4. – Львів, Логос, 2000. – 575 с.
7. Кубійович В. Лемки. Енциклопедія Українознавства. Т.4. – Париж-Нью-Йорк, 1962. – С.1275-1280.
8. Куреляк В. Українці Румунської Мараморощини. – Львів: вид-во ЛДУ., 2002. – 183 с.
9. Лемківщина. У 2-х томах. Т.1. Матеріальна культура. – Львів, 1999. – 359 с.
10. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник. – Київ: Тандем, 1997. – 368с.
11. Рябій-Карпінська С. Бойки. Енциклопедія Українознавства. Т.1. – Париж-Нью-Йорк, 1965. – С.149-150.
12. Сіреджук П. З хроніки заселення Галицької Гуцульщини. Історія Гуцульщини. Т.4. – Львів: вид-во Логос, 1999. – С.124-151.
13. Сливка Р. Етногеографічне дослідження Бойківщини. Автореферат дис. роб на здобуття наук. ступеня канд. г. н., 2002. – 19 с.
14. Стойко С. Екологічне обґрунтування створення білатерального українсько-румунського біосферного резервата "Марамороські гори" в Марамороському кристалічному масиві. Природа і екологія Карпат в умовах інтенсивного антропогенного впливу. Матеріали міжнародної конференції. Серія Біологія. – №9. – 2001. – С.23-26.
15. Тарас Я. Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині. Історія Гуцульщини. Т.4. – Львів, Вид-во Логос, 1999. – С.472-510.
16. Тиводар М. Доводити, що Закарпаття – українське за духом, немає потреби // Зеркало тижня, квітень, 2002.

Summary:

Dariya Kruk, Stepan Stoyko. THE ETHNIC GROUPS OF THE CARPATHIANS AND ROLE OF NATIONAL PARKS AND BIOSPHERE RESERVES IN THE PROTECTION OF ETHNOGRAPHIC, HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF GUTSUL REGION

In historical aspects it is considered interaction of society and nature and processes of ethnogeny in Carpathian region. It is established influence of natural geographical environment on mentality of ethnic groups of lemks, bojks, gutsuls in Carpathians. The article accents on the tasks of the national parks and biosphere reserves for conservation of ethnographical historical and cultural legacy of these subetnos.